

6. Найдено О. Образ воїна в українському фольклорі. Київ, 2005. 260 с.

7. Подільські Божичі : посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / Наукові статті, коментарі та укладання І. Зелененької. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 332 с.

8. Чабаненко В. Козацтво і фольклор // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редколегія: В. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4. 528 с.

Міськов Сергій – студент 2 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: давня українська література, українська література Х – ХХІ ст., фольклор.

Валентина Мерчук

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

НАРОДНІ ГЕРОЇ ТА ЛІДЕРИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ В ГЕРОЇЧНИХ ДУМАХ

Однією із характерологічних форм української етнічної культури є синтетичний вид народного мистецтва, що органічно поєднав у своїй основі багатовікові самобутні традиції поезики, музичного фольклору та індивідуальну творчість виконавців – козацькі думи. Дослідники вважають, що в історії української культури «думи як жанр проіснували в активному автентичному побутуванні приблизно триста років, а в останні два століття перебували в стадії згасання, трансформації, переходу в художньо-самодіяльне концертне виконавство» [3, с. 27].

Ще в 1834 році Михайло Максимович в окремій статті «Що таке думи» своєї збірки «Українські народні

пісні» так окреслив жанрові ознаки дум: «Думи – це пісні, що винятково належать бандуристам. Від пісень відрізняються більш оповідальним або епічним характером і вільним розміром, що полягає в невизначеній кількості тонічних стоп, хоча іноді (відповідно до ліричного стилю української поезії) вони перетворюються на пісню: тоді й розмір стає визначений пісенний. Вірші майже завжди розмовні. Зміст переважно історичний» [3, с. 23].

У літературознавчій енциклопедії знаходимо визначення: «Думи – епічний жанр українського фольклору, генетично пов'язаний із голосіннями, історичними піснями та баладами, переважно про діяльність українського козацтва XVI – XVIII ст.» [7, с. 307].

М. Дмитренко, проаналізувавши наявні понятійно-категоріальні дефініції українських дум дослідників народного епосу XIX та XX століть, а також розглянувши праці сучасних знавців українського фольклору, сформулював власну дефініцію жанру: «Українські народні думи – це епічні монументальні словесно-музичні твори героїчного, соціально-побутового характеру, що відображають модус художнього мислення доби Середньовіччя та кульмінаційний етап формування національної свідомості етносу, ідеї державності, мають астрофічну будову, вільний віршовий розмір (від шести до сімнадцяти складів у рядку), переважно паралельне дієслівне римування, виконуються – як правило, експресивним імпровізованим у межах традиції соло – речитативом (мелодекламацією) під супровід гри на кобзі або бандурі (рідше – лірі чи без інструмента) та відіграють роль елітного стабілізатора в народній культурі» [3, с. 27].

Д. Яворницький стверджує, що запорозькі козаки були високими цінителями пісень, дум і рідної музики, тому запорожці любили послухати своїх боянів, сліпців-кобзарів, нерідко й самі складали пісні та думи й самі бралися за кобзи [10, с. 237]. У «невільничих плачах», «лицарських піснях», «псалмах козацьких», як називали думи давні

кобзарі, уславлювалися козацькі доблесть та геройство, гірко оспівувалися поразки та втрати. За словами Г. Нудьги, думи стають важливим чинником пробудження в суспільстві національної свідомості, почуття власної гідності, щирості у вірі в Бога й усвідомлення високих родинних обов'язків [8, с. 27–28].

Як засвідчує сучасний дослідник народної музичної творчості другої половини XVII – першої половини XVIII століття Л. Корній, «епос став народним літописом, що відобразив найголовніші історичні події епохи» [4, с. 980]. Для аргументації своїх положень музикознавець наводить приклади дум: «Про Хмельницького і Барабаша», «Про корсунську перемогу», «Про смерть Богдана Хмельницького». Дослідник згадує й історичні пісні «Засвіт встали козаченьки», «Висипали козаченьки з високої гори», «Гей не дивуйте, добрії люди», «Ой Богдане, батьку Хмелю» [4, с. 980].

В українському епосі XVII–XVIII століть чільне місце посідають реальні історичні персонажі – козацькі гетьмани і представники старшин. Певна річ, найулюбленішим героєм фольклористів був Богдан Хмельницький, але і його побратимів – славетних козацьких ватажків, – автори та виконавці епічних творів не обділяли увагою. Майже три століття із уст в уста передавалися славетні епічні твори, присвячені героям козацьких часів – Івану Богуну, Данилу Нечаю, Максиму Кривоносу, Нестору Морозенку, Петру Калнишевському та іншим народним улюбленцям.

Особливо велику увагу приділяє народна творчість Богданові Хмельницькому, який очолив визвольну війну. Він виступає як мудрий полководець, захисник голоти, «козацький батько». Хмельницький дбає, щоб «козакам козацькі порядки давати», чинить справедливий суд над польсько-шляхетським запродавцем Барабашем (дума «Хмельницький та Барабаш»). На заклик свого ватажка повстанці

*«На людські табори наїжджали,
Лядські табори на три часті розбивали,
Ляхів, мостивих панів, упень рубали» [5, с. 305].*

Як засвідчив у своєму трактаті козацький літописець Самійло Величко, на початку своєї державницької кар'єри майбутній гетьман України Іван Мазепа закінчував клас риторики. З посиланням на козацькі літописи О. Гуржій і Т. Чухліб констатують, що у класі риторики юний Мазепа опанував мистецтво складання промов, які виголошувалися на різних урочистостях та офіційних зустрічах, святах, весіллях тощо [2, с. 305]. Навіть політична програма Івана Мазепи, де проголошено основні ідеї козацького лицарства – єдність, віру, волю та славу, – була написана ним у 1668 році у віршованій формі.

*«Гей, панове Генерали,
Чому ж есте так оспали!
І ви, панство Полковники,
Без жодної політики,
Озмітися всі за руки,
Не допустіть горької муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!» [2, с. 304].*

Героями дум виступають люди мужні, сміливі, благородні, сильні духом, з серцем, сповненим палкої любові до рідного краю. Таким є козак Голота, що «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота», має миролюбивий характер («ні города, ні села не займає»), але готовий щомиті дати відсіч ворогові; відчайдушно хоробрий Івась Канівченко, стійкий Самійло Кішка, Федір Безродний.

Багато кращих синів народу наклали головою, захищаючи незалежність своєї країни. Не випадково так часто в думках і піснях говориться про смерть козака. Трагічно-жахлива картина постає з думи «Федір безродний, бездольний». Жорстока, кривава січа, яка щойно відбулася... Поле, всіяне козацькими тілами:

*«Да й не єдиного тіла козацького молодецького
Живого не встановлено.*

Тільки поміждо тим трупом

Федор бездольний,

Посічений да порубаний,

Да й на рани смертельні не змагає...» [5, с. 218].

Персонажем багатьох фольклорних творів та, перш за все, героїчного епосу був кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірка, особистість якого ще за життя стала легендою, до того ж, навіною надзвичайною загадковістю. Саме завдяки фактам, що містяться у народному фольклорі, – думках, легендах, піснях, переказах, – подальша історія отримала достовірні дані про унікальність постаті Івана Сірка. І хоча фольклор не позбавлений домислів, прикрашань та алегоричних описів, саме завдяки народному мистецтву маємо відомості, що вважаються «найточнішими історичними свідченнями» про Сірка [1, с. 282]. П. Охріменко, образно трактуючи козацькі думи, зауважив, що одна навіть згадка про Сірка «козаків робила орлами, погоничів волів ніби кидала на бойових скакунів, кашоварів ставила до гармат, а козачки хапалися за рогачі, от що значить ім'я кошового Сірка!» [9, с. 3].

Однією з найвідоміших дум, пов'язаних з особистістю Івана Сірка, є «Вдова Івана Сірка і Сірченки». Головним героєм козацької думи виступає не кошовий отаман, а його слава, якою овіяні сини Сірка – Петро і Роман. У думі, де розповідається про долю сім'ї Івана Сірка та трагічну історію загибелі його синів, відзначаємо наявність як історичних даних, так і певні домисли, що не співпадають зі справжніми подіями.

*«В городі Мерефі жила вдова,
Старенькая жона
Сірчиха-Іваниха.
Вона сім літ пробувала,
Сірка Івана в очі не видала,
Тільки собі двох синів мала:
Первого сина – Сірченка Петра,
Другого сина – Сірченка Романа» [6, с. 121].*

Далі в думі йде оповідь дружини Сірка про його загибель, що не співпадає з реальними подіями, які відбувалися, коли уся родина отамана загинула ще за його життя. Так само і місце загибелі, згадане в думі, не є історичним, бо, як відомо, Сірко помер на пасіці у Грушівці 1680 року та був похованим біля однієї із Запорозьких січей – Чортомлицької.

*«Як став Сірченко Петро виростати,
Став своєї мати старенької питати:
«Мати моя, старая жоно!
Скільки я у тебе пробуваю,
Отця свого, Сірка Івана, в очі не видаю;
Нехай би я мог знати,
Де свого отця Сірка Івана шукати».
Вдова стара промовляла:
«Пішов твій отець до стародавнього
Тору пробувати,
Там став він свою голову козацькою покладати»*

[6, с. 121].

Високохудожніми творами героїчного епосу є пісні про Байду, Морозенка, Перебийноса, Супруна, Палія та ін. В образах цих героїв найбільш повно втілилися народні уявлення про мужність, хоробрість, самовідданість, вірність вітчизні. Справжнім богатирем виступає у думі «Ой з-за гори високої» Нечай. Не вагаючись, кидається він у бій проти сорокатисячного війська (сорок тисяч – епічне число що означає багато). Історична правдивість подій

поєднується тут з типовим для народного епосу художнім засобом перебільшення:

*«Ой не встигнув козак Нечай на коника спасти,
Взяв ляхами, як снопами, во два ряди класти...
Повернувся козак Нечай на лівее плече, –
А вже з ляхків, вражих синів, кров ріками тече.
Повернувся козак Нечай на правую руку, –
Не вискочить Нечайів кінь із лядського трупу»*

[5, с. 94].

Народ пишається подвигами свого героя, милується його відвагою й сумує, коли він гине. Гинуть у нерівному бою і Морозенко і Супрун. Скільки живого, щирого почуття вкладено в ці твори. У фольклорному творі смерть Морозенка оплакує рідна мати, козацьке військо, вся Україна:

*«Прощай, прощай, та Морозенку, ти найславний
козаче,*

Ой за тобою, та Морозенку, та вся Україна плаче!»
[5, с. 98].

Таким чином у XVII-XVIII століттях піднесення музичного фольклору було всеосяжним, особливу роль у цей час відведено думам, у яких народ висловив гордість за своїх історичних героїв, возвеличив їх до ранга великих, вони виступають справжніми народними героями-визволителями свої Батьківщини.

Література

1. Алексашкіна Л. Образ кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка в творчій спадщині Д. І. Яворницького // *Історичний журнал*. 2010. № 1–3. С. 275–285.

2. Гуржій О., Чухліб Т. Історія козацтва. Держава – військо – битви. Київ : Арій, 2012. 464 с.

3. Дмитренко М. Українські народні думи : термін і дефініція // *Міфологія і фольклор*. 2008. № 1. С. 20–27.

4. Історія української культури : у 5 т. Т. 3 : Українська культура другої половини XVII–XVIII століть / гол ред. Б. Патон. Київ : Наукова думка, 2003. 1246 с.
5. Історичні пісні: збірник / упоряд. І. Березовський та ін. Київ : Видво АН УРСР, 1961. 1067 с.
6. Кошові Запорозької Січі. Іван Сірко / за ред. В. Чуйка. Київ : Веселка, 1992. 289 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Т. 1 / автор-укладач Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
8. Нудьга Г. Народний поетичний епос України. Думи. Київ : Радянський письменник, 1969. С. 5–40.
9. Охріменко П. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум та пісень про козаків // *Народна творчість та етнографія*. 1992. № 3. С. 3–8.
10. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Т. 1 / ред. кол. : П. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1990. 592 с.

Мерчук Валентина – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська література періоду козацтва, героїчний епос українського народу.

Тетяна Леонтієва

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

ДУХОВНА, ВІЛЬНА ЛЮДИНА, ПРИРОДА ДОБРА У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Одним із основних завдань сучасної української літератури є вивчення творчої діяльності письменників, які заклали фундамент для її існування. Одним із зачинателів української літератури, зокрема, в стилі бароко та в жанрі